

Špecifické črty nemeckého nárečia Hauerlandu, jeho súčasný stav a perspektívy

Specific features of the German dialect of Hauerland,
its current state and perspectives

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2023.30.1.02

Andrea Molnárová

Abstract

For centuries, Germans have been a natural part of the demographic structure in our territory. The beginnings of German settlement date back to the 11th century and relate to the development of mining towns and the extraction of mineral resources in Upper Hungary. The Germans significantly enriched cultural, social, and economic life. Despite many external influences, they have retained their specific culture, way of life and mother tongue for centuries. It is the specifics of the German dialect on the territory of Slovakia that are the subject of the present paper. In the introduction, a brief history of the development of German settlement in Upper Hungary is presented. The intention of the paper is to describe and characterize the dialect of the northern part of Hauerland from the phonetic and phonological point of view of segmental phenomena of vocalism and consonantism. We are concerned with the geographical delimitation of the locality we are studying. Subsequently, we present information on the dialect specifics in selected localities of the northern part of the Hauerland language island, based on available information print and electronic sources, as well as on our own field research. In the conclusion of the paper, we characterize the current state of the use of the German dialect in the villages of Malinová, Tužina and in the town of Nitrianske Pravno. The theoretical information is supplemented by the statements obtained from informants during the field research.

Keywords

Germans, Hauerland, German dialects, using of German dialects, the language island

Kľúčové slová

Nemci, Hauerland, nemecké nárečia, používanie nemecký nárečí, jazykový ostrov

Kontakt / Contact

PaedDr. Andrea Molnárová, PhD., Ústav manažmentu kultúry a turizmu, kulturológie a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa, Hodžova 1, 949 01 Nitra, Slovenská republika,
e-mail: amolnarova@ukf.sk

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-4971-5635>

Ako citovať / How to cite

Molnárová, A. (2023). Špecifické črty nemeckého nárečia Hauerlandu, jeho súčasný stav a perspektívy. *Etnologické rozpravy*, 30(1), 23-39. [https://doi.org/10.31577/EtnoRoz-
pra.2023.30.1.02](https://doi.org/10.31577/EtnoRoz-
pra.2023.30.1.02)

Úvod

Nemci boli po stáročia prirodzenou súčasťou demografickej štruktúry na našom území. Počiatky osídlenia nemeckým obyvateľstvom sa datujú do 12. storočia, súvisia s rozvojom banských miest a ťažbou nerastných surovín v Hornom Uhorsku. Nemci výraznou mierou obohatili kultúrny, spoločenský a hospodársky život. Napriek mnohým vonkajším vplyvom si po stáročia uchovali svoju špecifickú kultúru, spôsob života a materinský jazyk. Práve špecifikám nemeckého nárečia na území Slovenska sa venuje predkladaný príspevok. Prinášame stručnú históriu vývoja nemeckého osídlenia v Hornom Uhorsku. Intenciou článku je opísať a charakterizovať dialekt severnej časti Hauerlandu z fonetického a fonologického hľadiska segmentálnych javov vokalizmu a konsonantizmu. Venujeme sa geografickému vymedzeniu nami skúmanej lokality. Následne opisujeme špecifické črty dialektu vo vybraných lokalitách severnej časti jazykového ostrova Hauerlandu, ktoré vychádzajú z dostupných informačných printových a elektronických zdrojov, ako aj z vlastného terénneho výskumu. V závere práce charakterizujeme súčasný stav používania nemeckého dialektu v obciach Malinová, Tužina a v meste Nitrianske Pravno. Teoretické informácie doplníme o výpovede získané od informátorov počas terénneho výskumu, ktorý prebiehal v mesiacoch apríl a jún v roku 2022

Metodológia výskumu súčasného stavu používania nemeckého dialektu na Hornej Nitre

Hauerland patril k oblastiam s vysokou koncentráciou nemeckého obyvateľstva. V súčasnosti sa však počty Nemcov nielen na tomto území znížili na minimum. V rámci realizovaného projektu VEGA sme sa zamerali na výskum súčasného stavu používania nemeckého nárečia vo vybraných obciach Hornej Nitry. Išlo konkrétne o obce Malinová, Tužina a mesto Nitrianske Pravno. Naším cieľom bolo zistiť súčasný stav používa-

nia nemeckého nárečia v nami zvolenej oblasti, ako aj charakterizovať ho z pohľadu fonetickej a fonologickej stránky, pričom sme sa zameriavali na popis segmentálnych javov konsonantizmu a vokalizmu. Výskum sme realizovali v mesiacoch apríl a jún 2022. Informátorov sme hľadali pomocou obecných úradov, pričom sme našu prítomnosť v obci vopred nahlásili, nakoľko naši informátori boli prevažne starší ľudia v dôchodkovom veku. Našou podmienkou bolo, aby respondenti ovládali nárečovú formu nemeckého jazyka typickú pre danú lokalitu. Každú návštevu sme vopred dohodli telefonicky alebo osobne a prispôbili sme čas aj trvanie požiadavkám a možnostiam našich respondentov. Počas výskumu sme sa držali zásad etického kódexu, respondentom sme vopred vysvetlili zámer, priebeh výskumu aj spôsob, akým budú jeho výsledky publikované. Požiadali sme ich o vyjadrenie súhlasu s vyhotovovaním audio-nahrávky a vlastných poznámok o priebehu rozhovoru. Respondenti sa nášho výskumu zúčastnili dobrovoľne, bez nátlaku, kládli sme im otázky, ktoré neboli v rozpore s etickými normami, zachovali sme dôvernosť poskytnutých informácií a anonymitu informátorov. Počas výskumu sme najprv respondentom kládli otázky ohľadom ich osobnej histórie, osvojovania si nemeckého jazyka, spomienok na školské prostredie. Následne sme zisťovali, v akej miere používajú nemčinu v súčasnosti. Taktiež sme sa zamerali na medzigeneračné rozdiely používania nárečového jazyka. Zaznamenávali sme najčastejšie používané výrazy označujúce členov rodiny, ako aj spôsoby a názvy typických, tradičných jedál a nápojov z daného regiónu. Následne sme sa formou vopred pripravených textov, zameraných na skúmané fonetické javy, pokúsili zachytiť zvukovú realizáciu nemeckého nárečia jednotlivých respondentov. V závere nášho rozhovoru sme požiadali účastníkov o krátke rozprávanie príhody z detstva v nárečí. Účelom tejto časti rozhovoru bolo zachytiť autentické nárečie hovoriacich. Výsledky nášho výskumu sme archivovali formou počítačových priečinkov s audio-nahrávkami a poznámky sme ďalej spracovali do písomnej podoby.

Stručná história nemeckého osídlenia

Nemecká kolonizácia zasiahla veľkú časť územia vtedajšieho Horného Uhorska a výrazne ovplyvnila všetky sféry hospodárskeho, kultúrneho a politického života. Osídľovanie prebiehalo vo viacerých etapách. Ako prvá sa uskutočnila kolonizácia na emfyteutickom práve v 12. až 15. storočí. Dôsledky mongolských vpádov v roku 1241 prinútili uhorských kráľov kompenzovať demografické a hospodárske straty verbovaním Nemcov. Vlna nemeckých „osadníkov“ dosiahla svoj vrchol v 13. a 14. storočí. Noví prisťahovalci získali privilégium žiť podľa „nemeckého práva“. Nemci prichádzali na územie dnešného Slovenska z rôznych častí Nemecka a prinášali so sebou svoje tradície a špecifické formy nemeckého jazyka, ktoré sa výrazne odlišovali od dnešnej spisovnej nemčiny. Hoci si niektoré špecifiká jazyka zachovali aj neskôr, je hľadanie pôvodnej „pravlasti“ vzhľadom na dlhý historický vývoj a vplyv iných jazykov zbytočnou a prekonanou snahou (Valiska, 1980: 26). Až do rozpadu Rakúsko-Uhorskej monarchie boli na Slovensku usídlení Nemci súčasťou uhorských Nemcov. Vznikom Československa sa stal aktuálnym problém odlíšenia Nemcov žijúcich na Slovensku od nemeckej menšiny Čiech, Moravy a Sliezska. Ako riešenie vo vzťahu k tejto menšine sa ukázalo prijateľné pomenovanie Karpatskí Nemci. Autorom pojmu je Raimund Friedrich Kaindl, ktorý sa na začiatku 20. storočia zaoberal výskumom nemeckého etnika na území dnešného Slovenska. Nemecká menšina žila na našom území nielen v troch kompaktných oblastiach, ale aj

rozptýlene v mnohých mestách a obciach. Tri kompaktné regióny predstavujú zároveň aj kultúrne celky, ktoré sa ďalej členia na viaceré subregióny so svojimi špecifikami: Bratislava a okolie, Hauerland (Kremnica, Nitrianske Pravno a ich okolie) a územie Horného a Dolného Spiša, spolu s údolím rieky Bodvy (Horváthová, 2002: 8). Hoci sa predpokladá, že v stredoveku bol podiel nemeckého obyvateľstva na Slovensku takmer 25 %, takýto odhad je podľa Horváthovej (2002: 11) neprimeraný a ich reálny počet mohol byť v priebehu 14. a 15. storočia 250 000. Príčinou prvého výraznejšieho poklesu počtu nemeckého obyvateľstva mal byť úpadok baníctva a remesiel, ako aj postupná prirodzená asimilácia v 19. storočí. V roku 1930 tvorili Nemci 4,5 % celkového obyvateľstva. Politické a spoločenské udalosti v priebehu a po skončení druhej svetovej vojny sa najvýraznejšie odzrkadlili na súčasnom minimálnom podiele nemeckého etnika v demografickej štruktúre Slovenska. Išlo najmä o nemeckú evakuáciu, ktorá bola nariadená nemeckou vládou počas druhej svetovej vojny a následne o politické dekréty, ktoré zbavili Nemcov na území Československa ich občianskych a politických práv a umožnili odsun nemeckého obyvateľstva. Karpatskí Nemci boli v povojnovom období perzekvovaní, zbavení majetku a internovaní do zberných táborov, kde čakali na odsun do nemecky hovoriacich krajín (Horváthová, 2002: 9). Viacerí pamätníci sa nám počas našich rozhovorov pokúsili priblížiť svoje ranné detské spomienky na povojnové roky, ktoré dokazujú neľahký život v tých časoch:

Pamätám sa, bola som malé dieťa, chceli sme sa hrať na ulici, ale ostatné deti po nás pokrikovali, že máme ísť domov. Do Nemecka. Nerozumela som tomu, kam domov, veď sme tu bývali, môj domov bol tu. Ani som nevedela, kde to Nemecko je (Alžbeta, 1937, Tužina).¹

Kedysi sme sa doma s mamou rozprávali po nemecky, našou pravnianskou nemčinou, mama bola Nemka. Prvé roky som chodila do pravnianskej nemeckej školy, tam sme sa učili písať a hovoriť spisovne nemecky. Otec bol Slováč, po nemecky nevedel, ale po vojne nám zakázal rozprávať sa s mamou po nemecky. Hovoril, že sa to nesmie, a že by nás za to mohli zatvoriť do väzenia (Žofia, 1935, Nitrianske Pravno).

Prvý rok som chodil do nemeckej školy. Potom všetky deti začali chodiť do slovenskej, lebo nemecká už nebola. Doma sme hovorili len cachovčinou. Po slovensky som ja ani moji kamaráti nerozumeli ani slovo. Dostával som samé päťky a na konci roka som prepadol. Tie ďalšie roky už boli lepšie, ale stále to pre mňa bolo ťažké. Školu som neľúbil (Richard, 1933, Malinová).

Pre približne 10 % Nemcov, ktorí na Slovensku zostali, neboli vytvorené ani elementárne inštitucionálne podmienky pre ich etnokultúrny rozvoj (Horváthová, 2002: 11). Ako je zrejme aj z nasledovnej tabuľky, percentuálny podiel nemeckého obyvateľstva kontinuálne klesal od konca 19. storočia. Najvýraznejší pokles podielu nemeckého obyvateľstva v de-

¹ Údaje o informátoroch sú anonymizované. Pri citátoch uvádzame fiktívne meno informátora/informátorky a rok jeho/jej narodenia. Rozhovory s informátormi boli realizované v mesiacoch apríl a jún 2022 v obciach Nitrianske Pravno, Tužina a Malinová.

mografickej štruktúre Slovenska je však evidentný po druhej svetovej vojne, keď klesol na 0,8 %. Dlhopolec (2018) na základe viacerých rozhovorov s predstaviteľmi nemeckej národnostnej menšiny na Slovensku sumarizuje hlavné príčiny poklesu počtu Nemcov. Ako jednu z prvých príčin uvádza dnešné minimálne počty používateľov nemeckých dialektov, od ktorých by sa mladšie generácie učili jazyk. Ďalšími príčinami toho, že ani deti občanov hlásiacich sa k nemeckej národnosti tento jazyk dostatočne neovládajú, sú zmiešané slovensko-nemecké manželstvá a nedostatočná podpora výučby nemeckého jazyka. Hoci v porevolučných rokoch 20. storočia sa nemčina tešila veľkej obľube, postupne prišlo k jej nahradeniu anglickým jazykom. K nemeckej národnosti sa po poslednom sčítaní ľudu v roku 2021 prihlásilo iba niečo vyše 3000 občanov, čo predstavuje iba 0,06 % z celkového počtu obyvateľov. Dá sa predpokladať, že toto číslo bude postupným vymieraním povojnovej generácie naďalej klesať.

Sčítanie obyvateľstva rok	Počet	Percentuálny podiel
1880	228 584	9,3%
1900	215 816	7,7%
1930	148 214	4,5%
1949	27 324	0,8%
1991	5 414	0,1%
2001	5 405	0,1%
2011	4 690	0,1%
2021	3 318	0,06%

Tabuľka 1:

Vývoj počtu obyvateľov nemeckej národnosti na Slovensku. Zdroj: Gyurgyík (1994: 84); Štatistický úrad SR (b. d.)

Hauerland

Jednou z najstarších oblastí, kontinuálne osídlenou nemeckým etnikom, bolo územie medzi Kremnicou a Nitrianskym Pravnom, nazývané Hauerland. Podľa Horváthovej (2002: 33) bol Hauerland najvýznamnejšou banskou oblasťou v Uhorsku. Jeho názov sa však začal používať počas druhej svetovej vojny. Prvýkrát sa objavuje až po roku 1930, keď bol použitý vo viacerých etnografických štúdiách (Karpithendeutsche, b. d.). Názov Hauerland vychádza z označenia viacerých obcí a usadlostí, ktoré sa končia na „hau“. Nemecký výraz „hau“ je odvodený od slovesa „hauen“ (sekať, rúbať) a označovali sa ním miesta, kde sa rúbaním a klčovaním lesa získavala orná pôda. Nemeckí osadníci prichádzajú na toto neobývané územie v priebehu 11. a 12. storočia v rámci „východnej kolonizácie“. V čase budovania osád na klčovanie lesa patrila pôda buď kráľovi, alebo svetskému či cirkevnému vlastníkovi pôdy. Príslušný pán panstva poveril svojho zástupcu, nájomcu alebo „lokátora“, aby vyklčoval a osadil vhodný kus lesa. Určil sa pôdorys obce a osadníkom sa prideliť usadlosť spolu s vyklčovaným pozemkom. Poloha osady a tvar pozemku sú však vo všetkých dedinách rovnaké: dom za domom je zoradený pozdĺž potoka a cesty a za domami sú v rovnakom poradí dlhé pásy pôdy, ktoré sa tiahnu

až k hranici pozemku. Takto rozmiestnené obce sa označovali ako „Waldhufendorf“², teda radová zástavba s ornou pôdou alebo lesom, ktoré bezprostredne nadväzovali na zadnú časť usadlosti. V roku 1944 predstavovala oblasť Hauerland približne 24 etnicky homogénnych usadlostí s prevažne nemeckým obyvateľstvom katolíckeho vierovyznania (Karpathendeutsche, b. d.). Zatiaľ najstaršia zachovaná zmienka z roku 1342 sa vzťahuje na obec Kunešov. Opisuje preberanie richtárskeho úradu v obci Michelsdorf a zároveň priznáva novému richtárovi dedičné richtárstvo (Horváthová, 2002: 37). Za centrum severného Hauerlandu je považovaná obec Nitrianske Pravno, ktorá vznikla začiatkom 14. storočia. V roku 1337 získali privilégia ryžovači zlata na Hornej Nitre, pričom sa spomína aj Nitrianske Pravno. Dolovanie zlata bolo pravdepodobne impulzom na založenie jednak Nitrianskeho Pravna, ale aj okolitých obcí, v ktorých sa dodnes zachovali stopy po banskej činnosti (Ďurkovská, 2007: 5). Odkiaľ pôvodní osadníci na územie Hauerlandu prišli, nemožno určiť na základe písomných prameňov, ale iba podľa analýzy dialektu v jednotlivých obciach, ktoré sa vyznačujú svojim špecifickým slovníkom a fonetickou prezentáciou jazyka.

Jazykové ostrovy Hauerlandu a dominantné vplyvy na vývoj jazyka

Pri definícii pojmu jazykový ostrov vychádzame z definície, ktorú uvádza Wiesinger (1983: 901), ktorý týmto pojmom označuje sporadické alebo areálové, malé, uzavreté jazykové a sídelné spoločenstvá na relatívne väčšom území s iným dominantným jazykom. V prípade jazykových ostrovov je tiež nutné sledovať, aký majoritný jazyk sa nachádza v bezprostrednom okolí jazykového ostrova. Ďalším určujúcim kritériom je obdobie vzniku nárečia, pričom v prípade nemčiny Hauerlandu sa toto obdobie datuje do stredoveku (Richter, 2017: 16). Ako uvádza Moser (1955: 192), pre jazykové ostrovy je typické uchovávanie pôvodného jazyka, ale tiež prijímanie a implementovanie nových prvkov nielen z pôvodného štandardizovaného, ale aj z cudzích jazykov. V prípade nemeckých nárečí na území dnešného Slovenska je možné identifikovať niekoľko podobných vplyvov. Z diachrónneho pohľadu evidujeme vplyv stredovekej kancelárskej, úradníckej nemčiny, neskôr vplyv maďarského a v 20. storočí slovenského jazyka. V stredoveku bol evidentný silný vplyv vtedy využívanej štandardizovanej formy nemčiny, ktorá bola uvádzaná ako kancelársky, alebo tiež úradný jazyk najmä v oblasti Spiša. Vplyv kancelárskej nemčiny bol dominantný predovšetkým v Kremnici, centre stredovekého baníctva. Práve geografická blízkosť Kremnice k pravnianskemu jazykovému ostrovu výrazne ovplyvnila aj jazyk tejto oblasti. Nárečová nemčina sa využívala najmä ako jazyková forma dennej komunikácie. Je tiež nutné uviesť, že materinským jazykom Nemcov v Uhorsku nebola štandardizovaná, tzv. kancelárska nemčina, ale miestny nemecký dialekt. So spisovnou formou nemeckého jazyka sa deti zoznamovali až v priebehu vyučovacieho procesu na škole. Učenie sa spisovnej nemčiny bolo výrazne obmedzené na konci 19. storočia, keď sa v rámci maďarizácie nemčina na školách dostáva do pozície cudzieho jazyka.

² Pojem Waldhufendorf pochádza zo stredovekej nemčiny a označuje typ radovej zástavby obce, pričom za samotnou usadlosťou nasledoval kus poľa alebo prideleného lesa. Merná jednotka v stredoveku „die Hufe“ označovala priemernú rozlohu pôdy na jednu sedliacku rodinu (približne o rozlohe 7 až 15 hektárov). V stredovekej štandardizovanej nemčine (nem. Mittelhochdeutsch) huobe. (Dudenredaktion, 2022).

Po rozpade Rakúsko-Uhorskej monarchie nie je až do roku 1930 vplyv slovenského jazyka na nemčinu markantný. Štandardizovaná nemčina bola v medzivojnovom období vyučovacím jazykom na školách nemeckých jazykových ostrovov. Príčinu neprijímania vplyvov majoritného, slovenského jazyka v období medzi dvoma svetovými vojnami možno hľadať v tom, že nemecká menšina nenadväzovala intenzívnejšie a dlhodobejšie kontakty so slovenským obyvateľstvom a zostávala uzatvorenou komunitou (Richter, 2017: 7). V nemeckých obciach síce dominovalo nemecké obyvateľstvo, avšak žili tu aj Slováci, Maďari či Rómovia, a teda okrem nemeckého jazyka sa cudzie jazyky nepoužívali nielen naokolo, ale ani v rámci samotného jazykového ostrova, čím teda jazykový ostrov môžeme považovať za multietnický a multilinguálny.

V oblasti označovanej ako Hauerland sa vyskytovali dva jazykové ostrovy. Prvým bol jazykový ostrov, ktorý leží v severnej časti údolia rieky Nitra, a nachádzal sa v Nitrianskom Pravne (nem. Deutsch-Proben) a jeho okolitých obciach Malinová (nem. Zeche), Chvojníca (nem. Fundstollen), Tužina (nem. Schmiedshau), Kľačno (nem. Gaidel), Vyšehradné (nem. Beneschau) a Solka (nem. Bettelsdorf). V prípade nemeckého označenia obce ide o pôvodné názvy, ktoré boli uvádzané na stredovekých listinách. Nemecké názvy obcí sa prestali používať v období represálií po druhej svetovej vojne a opätovne boli zavedené po zmene režimu ustanovením zákona o národnostných menšinách z roku 1999. Vznik týchto obcí, ako naznačujú ich nemecké názvy, bol úzko spätý s objavením ložísk zlata a striebra. Podľa Horváthovej (2002: 39) sa zlato najprv len ryžovalo, neskôr sa začalo s povrchovým kutaním a následne s ťažbou. Sľubné výnosy z ťažby zlata dokazuje aj rýchle osídľovanie tejto lokality. Druhý jazykový ostrov tvorilo banské mesto Kremnica (nem. Kremnitz) a 12 okolitých obcí. Vďaka ložiskám zlata a striebra získala Kremnica už za vlády Karola Róberta z Anjou v roku 1328 privilégiá slobodného kráľovského mesta. Ťažba zlata a razenie mincí podnietili príliv banských majstrov, hutníkov, ťažbárov a povozníkov. Tí obývali nielen okrajové časti mesta, ale zakladali aj okolité obce, napr. Kremnické Bane (nem. Johannesberg), Kunešov (nem. Kuneschau) a Krahule (nem. Blaufuss). V južnej časti Hauerlandu sa nachádzajú obce Veľké Pole (nem. Hochwies) a Píla (nem. Paulisch), ktoré priradíme ku kremnickému jazykovému ostrovu (Richter, 2017: 8).

Nárečie severného Hauerlandu s akcentom na Nitrianske Pravno a okolie

Nárečie je jedným z najdôležitejších poznávacích elementov národnostnej menšiny. Podľa elektronickej encyklopédie Centra pre tradičnú ľudovú kultúru (Pöss, b. d.) v Hauerlande prevládalo zmiešané východostredonemecko-bavorské nárečie. Pri zhodnotení a teoretických východiskách prezentovaných výstupov sa opierame o závery viacerých prác, ktoré na túto tému vznikli. Výskumom nárečia z Malinovej (nem. Zeche) v slovenčine označovaného ako cachovčina, cechovčina sa vo viacerých vedeckých prácach zaoberá Wiliam Richter, ktorý je rodákom z tejto obce. Ďalšími autormi, ktorí vo svojich dizertačných prácach skúmajú aspekty nárečia z oblasti Hauerlandu, sú Martina Šiffalovičová, ktorá sa venuje predovšetkým frazeologizmom a Franz Latzko, ktorý sa sústreďuje na fonetické a fonologické aspekty jazyka. Informačný zdroj o nárečiach severného Hauerlandu predstavujú tiež populárno-náučné publikácie, ktoré vychádzali najmä v 90. rokoch minulého storočia. Ide o monografie rôznych autorov, v mnohých

prípadoch Nemcov, ktorí boli odsunutí a v porevolučných rokoch často navštevovali svoju domovinu³. Jednou z nich je kniha *Deutsch Proben. Wie es daheim war* (1979), od Richtera a Schwertsika, ktorá sa zameriava na opis histórie mesta, zvyky a obyčaje, školstvo, spoločenský život a odievanie, prináša tiež zoznam mien a rodín obyvateľov mesta pred povojnovými udalosťami. Zastúpenie má aj predstavenie nárečia, pričom okrem opisu charakteristík zachytáva aj porekadlá a povery v pravnianskej nemčine. Viaceré publikácie sme identifikovali o obci Tužina, ktorá v predvojnovom období patrila medzi najväčšie obce v okolí. Autorka Ilonka Wendelin v knihe *Es begann in Schmiedshau* (1996) spísala svoj vlastný príbeh vysťahovalectva, pričom časť knihy venovala aj opisu tužinskej nemčiny a uvádza aj viaceré príklady jej použitia. Informácie o špecifikách nárečia nachádzame aj v knihách ako *Kulinarische Streifzüge durch Schmiedshau* (1992) od rodáčky z Tužinej, Anni Zjaba, ktorá spísala tradičné predvojnové recepty obce. V roku 2008 bola vydaná publikácia, ktorá opisuje životné príbehy odsunutých Nemcov z Tužiny s názvom *Verwandten Chronik* (1984). V roku 1993 kolektív autorov vydal slovník tužinského nárečia, s názvom, *Wörterbuch deutsch–schmiedhauerisch* (1992), kde opisuje aj jeho špecifickú výslovnosť. V slovníku sú uvedené slová v nemeckom jazyku, ku ktorým je priradený výraz v nárečí a jeho použitie v kontexte. Vyššie uvedené publikácie nie sú vedecké práce, ale predstavujú predovšetkým individuálne spomienky a subjektívny pohľad autorov na prežité spoločenské udalosti. Predstavenie jednotlivých nárečí severného Hauerlandu tiež nie je jednotné. Pri opise hlások vokalickeho či konsonantického inventáru nárečového jazyka využívajú iba označenie pomocou grafém, resp. diakritických znamienok. Pokiaľ sa pokúsime zaradiť nárečie Hauerlandu k nejakej skupine nemeckých nárečí, budeme vychádzať z vyššie uvedených vedeckých prác.

V Hauerlande sa nárečia odlišovali od dediny k dedine a delili sa na viacero podskupín. Bavorský vplyv bol najsilnejší okolo Kremnice, pričom strácal na intenzite v oblasti Nitrianskeho Pravna a v okolí Vrúcka ho už nebolo možné zistiť (Pöss, FILO, 2015: 28):

V každej dedine sa hovorilo inak. Už podľa prvej vety sme vedeli, že ten je z Tužiny a ten zas z Malinovej. Ťažko vysvetliť, ako sme to vedeli, hovorili inak. Rozumeli sme všetkým, ale presne sme vedeli, odkiaľ sú. No a tí z Pravna, tí ňaťahovali všetky hlásky, hovorili tak... inak.... povýšene, lebo boli z mesta... /ós štót/ (pozn. aus der Stadt – z mesta) (Elfrída, 1938, Malinová).

Šiffalovičová (2008: 15) pri pokuse o kategorizáciu nárečia vychádza z práce autora Carla Juliusa Schröera (1858), ktorý sa ako prvý zaoberal nárečím Hauerlandu, a na základe svojich výskumov ho priradil k stredovýchodným a bavorským nárečiam. Neskôr sa nárečiami Hauerlandu zaoberal Josef Hanika (1952), ktorý ich na základe foneticko-fonologickej analýzy priradil k severonemeckému šlezvickému dialektu. Spoločný znak oboch nárečí videl v predlžovaní samohlások, ako aj v posunutí výslovnosti „b“ na „p“

³ Publikácie vznikli takmer o každej obci, v ktorej dominovalo nemecké obyvateľstvo. Boli písané prevažne v nemeckom jazyku. Zbierku všetkých publikácií o obci Tužina nájdeme v miestnom múzeu nemeckej kultúry. Centrom spoločenského života Nemcov v Nitrianskom Pravne je Dom stretávania, ktorého súčasťou je aj muzeálna expozícia o histórii a živote Nemcov v meste a okolí. Sú tu tiež publikácie o obci a miestna kronika, ktorá zachytáva významné udalosti zo života nemeckého etnika od roku 1992. V priestoroch Domu stretávania je umiestnená aj knižnica, ktorá obsahuje populárno-náučné publikácie v nemeckom jazyku.

na začiatku slova, v posune „d“ na „t“. Tieto znaky sú spoločné pre všetky severo-hauerlandské dialekty. Okrem spoločných znakov stanovil aj tie, ktorými sa jednotlivé nárečia odlišujú. Na základe jeho analýz sú dialekty severnej časti Hauerlandu zmesou východného, stredo-nemeckého nárečia z oblasti Šlezvicka a Bavorska. K tomuto tvrdeniu sa prikláňa aj Richter (2017: 21), pričom odvolávajú sa na viacero autorov zdôrazňuje aj vplyv bavorského nárečia. Podľa neho je posun vo výslovnosti „b“ na „p“ a „d“ na „t“ bavorským vplyvom. Dialekt nemeckého jazykového ostrova v Nitrianskom Pravne a okolí má znaky šlezvického, ako aj bavorského nárečia, pričom vplyv hornonemeckého, bavorského nárečia, nie je všade rovnaký. Šiffalovičová (2008: 16), odvolávajú sa na autora Josefa Haniku (1952)⁴, špecifikuje pôvod hauerlandského nárečia aj na základe skutočnosti, že v skúmaných jazykových ostrovoch bolo len niekoľko osád, ktoré sa živilo výlučne poľnohospodárstvom. Ďalším spôsobom obživy bolo baníctvo a pre lokátorov bolo v tomto období nevyhnutné prilákať zručných majstrov so skúsenosťami s týmto remeslom, najmä s ťažbou zlata. Hoci centrom ťažby zlata bola Kremnica, aj do okolitých oblastí prichádzali baníci. Rovnaký typ ťažby zlata existoval v Sudetách, avšak J. Hanika počas svojich výskumov nenašiel dokonalú zhodu nárečia Hauerlandu s dnešnými sliezskymi čiastkovými nárečiami. Po migrácii prešli jazykové ostrovy 600-ročným vývojom a osadníci počas niekoľko desaťročí trvajúceho pohybu nepochádzali len z jedného regiónu. Identifikovanie presného miesta a lokality pôvodu nemeckých usadlíkov nie je vzhľadom na dlhé historické obdobie, vplyv iných jazykov, absenciu dostatočného množstva súdobých písomných prameňov, ale aj vzhľadom na vývoj nemeckého jazyka v mieste ich pôvodu možné. Vzhľadom na špecifické črty zbytkov nárečia Nemcov na Slovensku a existujúce písomné pramene, ktoré sa pokúšali písomne fixovať hovorený nárečový jazyk, môžeme identifikovať iba spoločné znaky s nárečiami v Nemecku. Vplyv bavorsko-rakúskeho nárečia najmä na dialekt z okolia Kremnice vysvetľuje prílevom obyvateľov z týchto lokalít do rozvíjajúceho sa banského mesta, ktorý smerom k Nitrianskemu Pravnu slabne.

Hlavné znaky nárečia zo severnej časti Hauerlandu

Na opis relevantných znakov nárečia sme využili dostupné publikácie, ako aj výsledky a zistenia vlastného terénneho výskumu. Vo výskume sme realizovali rozhovory s 15 informátormi z obcí severného Hauerlandu.⁵ Pri charakteristike nárečia Hauerlandu, konkrétne Nitrianskeho Pravna, Malinovej a Tužiny, sme sa zamerali na fonetickú a fonologickú stránku jazyka, pričom sa venujeme iba opisu segmentálnych javov konsonantizmu a vokalizmu. Keďže nárečie nemá výraznejšie písomné pramene, pri segmentálnych javoch uvádzame fonémy a k nim priradujeme výslovnostné varianty daného nárečia. Ku každej výslovnostnej nárečovej variante uvádzame príklady z vlastného výskumu alebo z dostupných publikácií. Odchýlky od spisovnej nemčiny uvádzame spolu s relevantným príkladmi s uvedením názvu obce. Pri uvádzaní

⁴ Josef Hanika (1900-1963), český etnológ nemeckého pôvodu, ktorý sa vo svojej práci *Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Hauerlandes in der Mittelslowakei*, vydané v roku 1952 v Mníchove, venoval špecifikám nemeckého nárečia z oblasti Hauerlandu.

⁵ išlo o obyvateľov vyššie uvedených obcí, ktorí poznajú a hovoria nemeckým nárečím.

výslovnostných variantov nárečia používame dostupný grafematický inventár. Zvlášť sa venujeme vokalickému a konsonantickému systému nárečového použitia jazyka.

Rozdiely na úrovni použitia vokalického systému nemeckého jazyka

V predstavovaných príkladoch uvádzame hlásku, nerozlišujeme dlhé a krátke hlásky, keďže sme sa vo výskume nezameriavali na vyjadrenie časovej dilatácie hlások ako dištinktívneho znaku nemeckého vokalizmu. Do tabuľky sme tiež zahrnuli zvukovú realizáciu dvojhlások v ich nárečovej forme. Následne sú uvedené možné realizácie danej hlásky v nárečí z Nitrianskeho Pravna, Malinovej a Tužiny. Príklady nárečia uvádzame vo forme fonetickej transkripcie podľa medzinárodných IPA-fonetických znakov spolu so spisovnou formou a slovenským prekladom.⁶

Hláska	Realizovaná zmena v nárečí	Príklady nárečia
/a, a: /	<o, o:>	[boss ə] – Wasser – voda, [bo:ʃn] – waschen – umývať
/e/	<o, u>	/ver/ <for> [forrekt] – verrückt – šialený /be/ <po, pu> [pogro:bm] – begraben – pochovať
/i/	<ε>	[kɛnt] – Kind – dieťa [trɛnkɪn] – trinken – piť [gəʃnɛtn] – geschnitten – narezaný
	<o>	[pos] – Biss – uhryznutie; [po] – bis – až do
/o/	<u>	[kum] – komm – pod’ [uks] – Ochse – vól
/u/	<y:,ou, əu, iu, eu, o>, alebo sa nemení	[gru:p] – Grube – jama
/ö/	<e:, ε:>	[i:bɛtɛ:plɪn] – übertöplein – oklamať [lɛ:sn] – lösen – vyriešiť
/ü/	<i:, e:>	[gli:n] – glühen – žiarieť [hébo] – Hügel – kopec
/au/	<a>	[pa:m] – Baum – strom [fla:m] – Pflaume – slivka
/ei/	<ai>	[bail] – weil – lebo

Tabuľka 2:

Príklady fonetickej realizácie vokálov v nárečovej nemčine z oblasti Hauerlandu.

Zdroj: A. Molnárová

Nemecké nárečie nami skúmanej oblasti sa výraznou mierou odlišuje od štandardizovanej spisovnej nemčiny. Hlavnými znakmi dialektu severného Hauerlandu je nahradenie samohlásky /a/ samohláskou /o/. Túto zmenu označuje Latzko (2014: 166) za signifikantný znak bavorského nárečia. S týmto znakom sme sa stretli vo viacerých slovách bežnej

⁶ Pri kategorizácii zmien výslovnosti jednotlivých hlások sa v našom príspevku opierame o závery práce Latzko, 2014: 43-55.

slovnej zásoby: Abend [o:bmt] – večer, Nacht [noxt] – noc, Wasser [bəsar] – voda. Podobná substitúcia samohlások je však typická aj pre nárečie z oblasti Šlezvicka, keď sú samohlásky <a, o> nahrádzané dlhou samohláskou /o:/, napr. Schlaf [schlo:f] – spánok; Boden [bo:dn] – podlaha (Hausdorff, 1954). Zároveň sú predné zaokrúhlené samohlásky /o, o:/ substituované zadnými zaokrúhlenými samohláskami /u, u:/, pričom táto zmena je signifikantným znakom šlezvického nárečia, napr. groß [gru: s] – veľký. V pravnianskej nemčine sme tento znak identifikovali pri slovách komm [ku:m] – pod', Ochse [uks] – vôl. Zaujímavým javom, ktorý sa vyskytuje v nárečí Hauerlandu, je realizácia rečového prúdu pri fonémach /i:, i/, ktoré sú nahradené vokalicným inventárom /e/. Tento znak je typický pre šlezvické nárečia, Kirsche [kerʃa] – čerešňa (Hausdorff, 1954); v nami skúmanej lokalite sme tento znak identifikovali napríklad v slovách Kind [kɛnt] – dieťa, trinken [trɛnkɪn] – piť, Milch [mele] – mlieko. V severo-hauerlandskom nárečí chýba použitie samohláskových predných zaokrúhlených foném /ö, ü/, ktorých nárečovou náhradou sú /e, i/. S podobnou substitúciou sa stretávame aj v bavorskom nárečí. Hoci v súčasnosti nie je nemčina v oblasti Hauerlandu bežným komunikačným prostriedkom, všetci naši respondenti zhodne uviedli, že typickým znakom pre túto oblasť je použitie koncovky *-ela* pri zdobneninách, ktorá sa v štandardizovanej nemčine uvádza ako *-lein*, alebo *-chen*. Túto formu koncoviek deminutív sme identifikovali v šlezvickom nárečí: Bäumchen [bemla] – stromček, Töpfchen [tipla] – hrnček (Hausdorff, 1954), v cachovskej nemčine: Bäumchen [pamla] – stromček, Zieglein [tsi:gela] – kozľa, Kätzchen [ketzela] – mačiatko. Nárečové formy nemeckého jazyka na Hornej Nitre nesú prvky nielen bavorského, ale aj stredonemeckého nárečia z okolia Šlezvicka. Tieto znaky majú archaický charakter a izolovaným prostredím sa zachovali až do dnešnej doby. Okrem nich sme identifikovali aj niektoré novšie vplyvy najmä slovenského jazyka. Na úrovni fonetickej stránky jazyka môžeme uviesť absenciu realizácie rôznych variant vokálu /e/. Práve tieto výslovnostné varianty, najmä dlhé, napäté, zatvorené /e:/ a dlhé, napäté, otvorené /ɛ:/ spolu s realizáciou stredného centrálného vokálu /ə/ a otvoreného centrálného vokálu /ɐ/ sú typickými znakmi spisovnej nemčiny, avšak v nárečovej forme sme identifikovali použitie iba formy krátkeho a dlhého nenapätého e /e, e:/. Markantné rozdiely voči štandardnej výslovnosti spôsobujú, že nárečová forma nemeckého jazyka z oblasti Hauerlandu je pre používateľov spisovnej nemčiny ťažko pochopiteľná a môže viesť k nepochopeniu, mylnému dešifrovaniu významu.

Rozdiely na úrovni použitia konsonantického systému nemeckého jazyka

Pri opise konsonantického systému nárečovej nemčiny severného Hauerlandu s akcentom na obce Nitrianske Pravno, Malinová a Tužina postupujeme rovnako ako pri opise vokalizmu. Uvádzané sú tie špecifiká, ktoré sú na úrovni segmentálnych javov signifikantné.⁷

⁷ Pri kategorizácii zmien výslovnosti jednotlivých hlások sa v našom príspevku opierame o závery práce Latzko, 2014: 43-55.

Hláska	Realizovaná zmena v nárečí	Príklady nárečia
/b/	<p>	[pra:v] – brav – odvážny [plu: m] – Blume – kvet [gapundn] – gebunden – zviazaný [plaim] – bleiben – zostať
/ch/	<k, ck>	[no:kbe] – Nachbar – sused
	alebo úplne z výslovnosti vypadne	[mele] – Milch – mlieko
/d/	pridávané, alebo vsunuté, často sa objavuje pri predpone er	[fɔnd] – schon – už, [inda] – immer – vždy; [aldes] – alles – všetko [d 'rkenə] – erkennen – spoznať
/f/	<v>	[vi:bet] – Frühling – jar, [vre:itik] – Freitag – piatok, [vraind] – Freund – priateľ [vla: ʃ] – Fleisch – mäso <i>Tužina: [frai~d] - Freund – priateľ</i>
/g/	<k>	[vre:itik] – Freitag – piatok [mo:n tik] – Montag – pondelok
/h/	vynecháva sa	['ro] – herab – hore ['ruf] – herauf – dole
/n/	vynecháva sa, alebo je vyslovované ako <ŋ> koncovka /en/ je nahradená /a/	[mai] – mein – môj [kuma] – kommen – prísť
/pf/	na začiatku slova f na konci slova <p> v strede slova ako <pp>	[fe:t] – Pferd – kôň [Fluk] – Pflug – pluh [top] – Topf – hrniec [oppo] – Apfel – jablko
/sp, st/	na začiatku slova ako <ʃp, ʃt >	[bjeʃt] – Bürste – kefa [ʃto:] – stehen – stáť
/v, f/	<v >	[vâte] – Vater – otec [vaila] – Veilchen – chvília
/w/		[Bain] – Wein – víno [barum] – warum – prečo

Tabuľka 3:

Vybrané realizácie spoluhlások nemeckého nárečia v oblasti Hauerlandu.

Zdroj: A. Molnárová

Ako uvádza Richter a Schwertsik (1979: 169), typickým znakom na úrovni konsonantizmu nárečovej nemčiny z Pravna je zamieňanie jednotlivých hlások, napr. /w/ je nahradené /b/, /f/ nahradené hláskou /v/ namiesto /b/ sa vyslovuje /p/. Ako ďalšie pravidlá uvádzame na základe analýzy nahrádzanie afrikátu /pf/ jednoduchou spoluhláskou /p/. Spoluhláska /r/ sa často na konci slov vokalizuje na tvar hlásky /a/. Typickým znakom pre vyjadrenie spoluhlások, s ktorým sme sa počas nášho výskumu stretli, je substitúcia hlásky /d/ pomocou /t/, Damm [taom] – priehrada, dumm [tum] – hlúpy, ktoré sa objavujú aj v šlezvickej nárečí. V našom výskume sme sa nezameriavali na suprasegmentálne javy jazyka, ani na špecifické postavenie gramatiky, syntaxe či frazeológie nárečovej nemčiny.

Súčasný stav používania dialektu Hauerlandu s akcentom na obce Nitrianske Pravno, Malinová a Tužina

Jazykový ostrov existuje iba dovtedy, kým žijú jeho nositelia a aktívne používajú daný jazyk. Existencia jazykových ostrovov úzko súvisí s ľuďmi, ktorí tento jazyk používajú. Keď zomrie posledný nositeľ nárečového jazyka alebo sa nárečie prestane aktívne používať, jazykový ostrov zaniká (Latzko, 2014: 9). Nárečie Hauerlandu bolo predstavované ako zmes bavorského a východo-stredonemeckého šlezvického nárečia. Vplyv bavorského nárečia bol pritom výraznejší v okolí Kremnice, keďže podľa predpokladov súvisí s príchodom prisťahovalcov práve z tejto lokality do banského mesta v období jeho hospodárskeho rozkvetu. Priradenie k stredovýchodnej jazykovej skupine predpokladá, že prví usadlíci prišli práve z týchto častí súčasného Nemecka. Hoci malo Hauerlandské nárečie mnoho spoločných znakov, každá obec si zachovávala špecifickosť svojho jazyka, ktorou sa odlišovala od ostatných obcí. Takýto uzatvorený vývoj jazyka v rámci dedinskej komunity umožnili geografické danosti krajiny, lebo kvôli zlej dostupnosti boli jednotlivé obce separované a nenadväzovali intenzívnejšie vzťahy s okolitými obcami. Nemecké obyvateľstvo na území Hauerlandu žilo kontinuálne 600 rokov, pričom výrazne nárečie nebolo ovplyvnené žiadnym iným dominantným, majoritným jazykom. V nárečí evidujeme zopár výrazov novšieho datovania, ktoré prebrali Nemci od slovenského obyvateľstva ako rožkele – rožky, petschken – sušené ovocie odvodené od slovenského slova piecť, Prischinkala – priečka, Uhorkn – uhorky (terénny výskum, máj 2022).

Kontinuálny vývoj Nemcov na Slovensku bol prerušený udalosťami bezprostredne súvisiacimi s druhou svetovou vojnou. Evakuácia Nemcov Treťou ríšou z československého územia či drastické vysídlenie a odsun nemeckého obyvateľstva z Československa zapríčinili obrovský pokles tradičných skupín užívateľov nemeckých dialektov. Prvým elementom, ktorý zmenil životy tisícom Nemcov, bola nariadená evakuácia koncom druhej svetovej vojny na územia, ktoré boli ešte pod správou Nemecka. Súbežne s ich odchodom sa do opustených domov sťahujú rodiny z okolitých, prevažne slovenských dedín. Ako odhaľujú viaceré svedecké výpovede nami oslovených informátorov, situácia pred skončením druhej svetovej vojny bola chaotická a neprehľadná:

Pani Žofia (1935, Nitrianske Pravno) povedala, že prichádzali tu spoza kopca, zo slovenských dedín, Čičmanci, tí boli všade. Keď sa Nemci po vojne vrátili, nemali kam ísť. Ich domy už boli obsadené.

Čo mohli robiť? Tých, ktorí im domy obsadili, vyhodiť nemohli. Tak tu ešte chvíľu zostali, a potom odišli. Išli do Nemecka, ale vlastne ani sami nevedeli, kam idú. Kam inam mohli ísť? Po vojne to boli pre Nemcov zlé roky. Po vojne Nemcov nikto nechcel (Štefan, 1937, Malinová).

Mnohé rodiny prišli vo vojne o svojich blízkych a v povojnovom období boli odsunutí do Nemecka, kde sa postupne prispôbili miestnej forme nemeckého spisovného jazyka. Do obcí s majoritným nemeckým obyvateľstvom sa sťahovali noví ľudia s iným materinským jazykom. Kontinuita vývoja tradičnej nemeckej obce bola narušená, resp. zničená. Generácie karpatských Nemcov, narodené počas a po druhej svetovej vojne, neboli

preto intenzívne v kontakte s nemčinou alebo nemeckými dialektmi. Z našich zistení vyplýva, že generácia narodená v medzivojnovom období ešte používala, resp. používa nárečovú formu nemeckého jazyka v rodinnom prostredí, avšak ich počet je minimálny. Identifikovali sme iba 2 manželské páry v obci Malinová, ktoré denne medzi sebou komunikujú v cachovčine. Svoje deti však už po nemecky doma neučili. Ich deti sa po nemecky spravidla rozprávali iba so svojimi starými rodičmi. Jedinou výnimkou je vnuk jedného z týchto manželských párov, ktorý sa venuje výskumu cachovčiny na vysokej škole (Elfrída, 1938, Malinová). Generácia potomkov karpatských Nemcov narodená v 50. a 60. rokoch minulého storočia nemecký jazyk ovláda iba obmedzene alebo používa spisovnú formu naučenú v školskom prostredí. Pani Eva (1952) z Malinovej je jednou z posledných v jej veku, ktorá ešte cachovčine rozumie. V dennej komunikácii ju nepoužíva, nie je s kým ňou hovoriť. Naposledy sa v tomto jazyku rozprávala so svojou babkou, od jej smrti ju už nepoužíva. Po nemecky rozumie a vie sa aj dohovoriť, keďže niekoľko rokov pracovala v Rakúsku ako opatrovateľka, avšak mnohé slová v cachovčine už zabudla, keďže roky používala rakúsku formu nemeckého jazyka. Svoje deti ani vnúčence k nemčine nevedla, v škole sa učia angličtinu. Jej deti sa po cachovsky učiť nechceli, lebo im nárečie pripadalo smiešne. Pani Lýdia (1952, Malinová) taktiež patrí do generácie dnešných šesťdesiatnikov, a hoci sa spolu s pani Evou stretávajú a obe hovoria cachovským nárečím, v komunikácii uprednostňujú slovenčinu. Pani Lýdia (1952, Malinová) uviedla, že sa jej v nej ľahšie vyjadruje a mnohé výrazy v nemčine už tiež zabudla. Nemčinu sa učila doma a neskôr na strednej škole. Pani Eva tiež upozornila na fakt, že po nežnej revolúcii nastal v Malinovej razantný nástup nemeckého jazyka, keďže sa obnovovali vzťahy s Malinovčanmi, ktorí žili v Nemecku. V obci pôsobil aj spevokol, ktorý prezentoval obec na viacerých zahraničných festivaloch. Po revolúcii sa zintenzívnili rodinné vzťahy s príbuznými v zahraničí. Problémom však bola jazyková bariéra, keďže mnoho detí už po nemecky nehovorilo. Zázjazy s rodákmi z Nemecka prichádzali takmer jedno desaťročie, avšak postupne čoraz menej, lebo mnohí z vysídlencov už boli príliš starí alebo chorí na to, aby podnikli dlhú cestu (Eva, 1952, Malinová). Podobnú situáciu nám potvrdili aj v Tužine a Nitrianskom Pravne. Poslednou aktívne nemeckým nárečím hovoriacou generáciou sú dnešní šesťdesiatnici. Ich znalosti nárečia vychádzajú z rodinného prostredia, hoci ďalej ich už nesprostredkovali. Ich deti a vnúčatá hovoria po nemecky málo alebo vôbec. Ak aj majú znalosti nemeckého jazyka, ide o jeho spisovnú formu naučenú v školskom prostredí. V Tužine sa nachádza miestne múzeum, ktoré uchováva artefakty nemeckého obyvateľstva a predstavuje ich spôsob života. Jeho správkynou je miestna rodáčka, ktorá si pamätá svetlé časy obce pred vojnou, ako aj odsun Nemcov po vojne. Na otázku, či ešte používa nemčinu, odpovedá:

Ja by som aj používala, ale nie je s kým sa rozprávať. Občas hovorím s rodinou, ktorá žije v Nemecku. Skoro všetci, ktorí po nemecky hovorili, sú už mŕtvi. Myslím, že čoskoro už nezostane nikto, kto by našu nemčinu ešte poznal (Kornélia, 1929, Tužina).

Práve minimálne počty používateľov dialektov, od ktorých by sa mohli učiť mladšie generácie karpatských Nemcov, stoja za ich vymieraním (Díhopolec, 2018). Podľa našich zistení v skúmaných obciach žije už iba minimálny počet obyvateľov, ktorí sú ešte aktívnymi používateľmi jazyka. V Nitrianskom Pravne ide približne o 20 ľudí, v Malinovej je ich počet

podobný a v Tužine je ich počet ešte nižší, približne 10. Nemecké názvy sa zachovávajú najmä vo forme rôznych typických jedál a nápojov, ktorých názvy a výrobné postupy si potomkovia Nemcov pamätajú ešte od svojich starých rodičov, napríklad Prompai (forma vareného alkoholu podávaného najmä v zimných mesiacoch), depo (babky), lébet (polievka z kyslého mlieka), belgela (šúlance), plameknétl (slivkové gule), knétela (halušky).

Zo sociolingvistického hľadiska fungovania jazyka ako dorozumievacieho prostriedku istej skupiny môžeme pre oblasť Hauerlandu skonštatovať, že sa aktívne používa iba v minimálnej miere v rodinnom prostredí niekoľkých starších manželských párov. Ich forma komunikácie zodpovedá pôvodnému dialektu, ktorý sa naučili od svojich rodičov. Komunikácia v nemeckom jazyku s ich deťmi alebo vnúčatami ďalej nepokračuje. Pri vzájomnej komunikácii väčšinou využívajú slovenčinu alebo na nemecké vety reagujú potomkovia odpoveďami v slovenčine. Aktívne nemeckú komunikáciu udržiavajú iba formou telefonických rozhovorov so svojimi príbuznými zo zahraničia, avšak postupom času je aj týchto kontaktov čoraz menej. Ďalšia generácia, dnešní šesťdesiatnici, dialekt v dennej komunikácii nepoužíva ani v rámci rodinného prostredia. Mnohí potomkovia pôvodných Nemcov dialektu ani spisovnej nemčiny vôbec nerozumejú. Pre niektorých bola dialektová forma nemčiny dobrým základom na lepšie uplatnenie sa na nemeckom, resp. rakúskom trhu práce (Eva, 1952; Fredo, 1951). Počas zahraničných pracovných pobytov si osvojili hovorovú formu miestneho nemeckého jazyka, preto aj pri snahe o komunikáciu v dialekte často uprednostňujú práve túto formu. Zaujímavým zistením je aj fakt, že ak sa aj stretnú dvaja potomkovia Nemcov a obaja dialektová formu nemčiny ovládajú, pri komunikácii používajú slovenčinu. Počas nášho výskumu sme sa stretli iba s jedinou výnimkou, pánom Freedom (1951), ktorý roky pôsobil v Rakúsku a v súčasnosti sprevádza Nemcov, ktorí na územie Hauerlandu prídu hľadať svoje korene. Aktívne nárečím hovorí iba s jednou obyvateľkou obce, avšak počas jeho telefonického rozhovoru s ňou sme evidovali, že často prechádzal do spisovnej formy dnešnej nemčiny.

Záver

Nemecké obyvateľstvo bolo po stáročia súčasťou pestrej demografickej palety Horného Uhorska a neskôr Slovenska. Na našom území boli Nemci sústredení do viacerých jazykových ostrovov. Aj napriek majoritnému jazyku si dokázali uchovať materinský nemecký jazyk vyše 600 rokov. Oblasť Hauerlandu patrila k tým, kde sa nárečová forma nemčiny zachovala v takmer nezmennej forme. Ako sme uviedli vyššie, ide o špecifický jazyk s mnohými archaickými prvkami. Jazykovedci na základe výskumov zistili, že v prípade dialektovej formy nemeckého jazyka severnej časti hauerlandského jazykového ostrova ide o zmes stredovýchodného nemeckého nárečia, ktoré sem pravdepodobne priniesli pôvodní osadníci. Druhý výrazný vplyv malo bavorské nárečie, čo súviselo s dominantným postavením dialektov Bavorska a Rakúska v období stredoveku. Geografické danosti územia, ako aj relatívna vzdialenosť od iných väčších miest spôsobili, že jednotlivé obce si zachovali svojský charakter nárečia, ktorý bol identifikačným znakom ich príslušnosti. Počas terénneho výskumu sme sa zamerali na identifikáciu typických znakov samohlások a spoluhlások realizovaných v tomto nárečí. Na rozdiel od už zrealizovaného výskumu Haniku (1952) sme sa nesnažili na základe znakov nárečia potvrdiť, alebo vyvrátiť „pravlasť“ pôvodných nemeckých usadlíkov, ale pokúsili sme sa zachytiť súčasný stav a mieru

používania jazyka, ktorú sme definovali v rámci spoločenských súvislostí povojnového vývoja. Na rozdiel od Richtera (2017) sme sa venovali viacerým nárečiam Hauerlandu, pričom sme sa sústredili na fonetickú a fonologickú stránku jazyka, a nie na fungovanie gramatických a syntaktických štruktúr nárečia. Domnievame sa, že takýto realizovaný výskum bol jedným z posledných svojho druhu, keďže používanie nemeckého nárečia v oblasti Hornej Nitry je dnes už iba výnimočné. Zánik obcí s dominantným nemeckým obyvateľstvom na Hornej Nitre treba chápať v širších spoločensko-politických kontextoch, pričom anihilovanie viktimizovanej menšiny priamo súviselo s udalosťami počas a po druhej svetovej vojne. Odsun Nemcov a ich následné zbavenie občianskych a politických práv spojené s perzekúciami mali za následok zánik pôvodných dedinských väzieb a štruktúr, ako aj rodinných vzťahov. Hoci po nežnej revolúcii došlo k pokusom o nadviazanie vzťahov z medzivojnového obdobia, narušenie kontinuity vývoja vzťahov v nemeckých rodinách a obciach sa už nepodarilo napraviť. Podiel nemecky hovoriaceho obyvateľstva stále klesá a pravdepodobne absenciou nových používateľov týchto minoritných jazykov časom príde k ich úplnému zániku.

Referencie

- Díhopolec, P. (2018). Nemecké dialekty na Slovensku vymierajú. Viac nemčiny v školách by mohlo karpatským Nemcom pomôcť. *Gaudeo*. <https://gaudeo.sk/nemecke-dialekty-na-slovensku-vymieraju-viac-nemciny-v-skolach-by-mohlo-karpatskym-nemcom-pomoc/>
- Dudenredaktion. (b. d.). Waldhufendorf. In *Duden Online*. <https://www.duden.de/rechtschreibung/Waldhufendorf>.
- Ďurkovská, M. (2007). História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. *Človek a spoločnosť*, 10(2), 1-11.
- Gyurgyík, L. (1994). *Magyar mérleg* [Maďarská bilancia]. Bratislava: Kaligram.
- Hanika, J. (1952). *Siedlungsgeschichte und Lautgeographie des deutschen Hauerlandes in der Mittelslowakei* [História osídlenia a geografia hlások nemeckého Hauerlandu na strednom Slovensku]. München: Robert Lerche.
- Hausdorff, K. (1954). *Unser Schlesien* [Naše Sliezsko]. Stuttgart: Hans Meier Verlag. http://www.wimawabu.de/artikel_alt/Schlesische_Mundart.html.
- Horváthová, M. (2002). *Nemci na Slovensku*. Komárno: Lilium Aurum.
- Karpathendeutsche. (b. d.). Haus der Bayerischen Geschichte. Získané dňa 13.10.2022, z <https://www.hdbg.de/integration/de/b/gross/h-karpatentext.htm>.
- Latzko, F. (2014). *Deutsche Mundarten der Hauerländer Sprachinsel in der Mittelslowakei und die Sprache der Habaner* [Nemecké nárečia jazykového ostrova Hauerland na území stredného Slovenska a jazyk Habánov]. [Dizertačná práca, Universität Klagenfurt]. <https://netlibrary.aau.at/obvuklhs/download/pdf/2415533?originalFilename=true>.
- Lichner, H. (1984). *Verwandten Chronik: der Familien Drechsler – Fitzel – Greschner – Groß – Mendel – Schön – Schwarz – Turzer in Schmiedshau in der Mittelslowakei bis 1945* [Príbuzenská kronika rodín Drechsler – Ftzel – Greschner – Groß – Mendel

– Schön – Schwarz – Turzer v Tužine na strednom Slovensku do roku 1945]. Stuttgart: Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken e.V.

Moser, H. (1955). *Deutsche Sprachgeschichte* [História nemeckého jazyka]. Stuttgart: Curt E Schwab GmbH.

Pöss, O. (b. d.). Nemci na Slovensku. In *Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom*. <https://www.ludovakultura.sk/polozka-encyklopedie/nemci-na-slovensku>.

Pöss, O., Filo, R. (2015). *Die Trachten der Karpatendeutschen damals und heute. Tradičný odev karpatských Nemcov voľakedy a dnes*. Košice - Bratislava: Karpatskonemecký spolok na Slovensku.

Richter, S. M., Schwertsik, S. (1979). *Deutsch Proben. Wie es daheim war* [Pravno. Ako to kedysi doma bolo]. Stuttgart: Hans Hawelke.

Richter, W. (2017). *Der deutsche Ortsdialekt der slowakischen Gemeinde Malinová* [Miestny nemecký dialekt v obci Malinová]. [Magisterská práca, Masarykova univerzita v Brne]. https://is.muni.cz/th/gm7yy/Masterarbeit_Richter.pdf.

Schröer, K. J. (1858). *Beitrag zu einem Wörterbuche der deutschen Mundarten des ungarischen Berglandes* [Príspevok k slovníku nemeckého nárečia z maďarskej horskej oblasti]. Wien: Gerold Verlag.

Šiffalovičová, M. (2008). *Karpatendeutsche Phraseologie* [Karpatonemecká frazeológia]. [Dizertačná práca, Universität in Bielefeld]. <https://d-nb.info/995662983/34>. pdf.

Štatistický úrad SR. (b. d.). *Počet obyvateľov podľa národnosti v SR k 1. 1. 2021*. Sčítanie. <https://www.scitanie.sk/obyvatelia/zakladne-vysledky/struktura-obyvatelstva-podla-narodnosti/SR/SK0/SR>.

Valiska, J. (1980). *Nemecké nárečie Dobšinej: príspevok k výskumu zanikania nárečí enkláv*. Rimavská Sobota: Gemerská vlastivedná spoločnosť.

Wendelin, I. (1996). *Es begann in Schmiedshau* [Začalo to v Tužine]. Tužina: Ortsgemeinschaft Schmiedshau.

Wiesinger, P. (1983). Deutsche Dialektgebiete außerhalb des deutschen Sprachgebiets: Mittel, Südost- und Osteuropa [Nemecká dialektológia mimo jazykového územia Nemecka. Stredná, Juhovýchodná a Východná Európa]. In W. Besch (Ed.), *Dialektologie: ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung* [Dialektológia príručka k nemeckému a všeobecnému výskumu dialektov] (2. zv., s. 900-930). Berlin; New York: De Gruyter.

Zjaba, A. (1992). *Kulinarische Streifzüge durch Schmiedshau* [Kulinárske putovanie Tužinou]. Tužina: Arbeitskreis Schmiedshau.

Zjaba, A. (1992). *Wörterbuch deutsch-schmiedshauerisch* [Slovník nemecko-tužinský]. Tužina: Arbeitskreis Schmiedshau.